

ТЕРМІНОСИСТЕМА ЯК ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНА ПРОБЛЕМА

У статті визначаються основні смислові параметри терміносистеми, а також сутнісна наповненість терміна намічено шляхи виникнення терміносистем, принципи та умови їх формування.

Останні роки вітчизняне літературознавство переживає чи не справжній термінологічний бум: нові поняття і терміни владно увійшли в науковий вжиток і не бажають поступатися місцем у літературознавчих розвідках термінам відомим і усталеним. Чи не тому поруч із "дискурсом", "наратором", "диферентом" і, навіть, "шизоаналізом" існують традиційні поняття, які проіснували не те, що століття, а тисячоліття, такі як "фабула", "інтрига", "пафос" та інші.

Такий процес співіснування різних термінів, народжених за різних часів і за різних історико-літературних і історико-культурних епох, є не стільки свідченням, так би мовити, "всеїдності" сучасного літературознавства, скільки окресленням проблеми, яка існувала вже давно, але не дуже привертала увагу дослідників. Йдеться про те, що в принципі необхідність осмислення вжитку і диференційованого застосування термінів давно вже на часі. Пригадуються дискусії про необхідність і доцільність вживання термінів "фабула" й "сюжет", які сприймалися певною частиною науковців чи як не синоніми. Можна пригадати про практично вилучення в недалекому минулому поняття "пафос" або, точніше, про виведення його за межі домінуючої тоді терміносистеми. І з іншого боку, весь час відчувалася нагальна потреба введення все нових і нових термінів, які б точно окреслили й визначили суть певного літературного явища, яке виникало в історії літератури. Так відбулися терміни "епічна драма", "ліро-епічна драма", "ліро-драма", "драма епізована", "драма-концепція", "драма-тенденція", "роман-метафора", "роман-антиутопія" тощо. Цей процес виникнення і утвердження нових термінів є цілком слушним, виправданим і закономірним: нове в літературі викликає відповідне термінологічне оформлення.

Але суть питання полягає не в тому, бути чи не бути новим термінам. Суть – в іншому: якою мірою терміни, які продукуються літературознавцями або запозичуються ними з інших національних літературних шкіл, є універсальними? Так би мовити, актуальними для всіх часів і народів? Як новий термін (і не лише новий) співвідноситься з часом не тільки виникнення, але й становлення відповідного літературного явища? Більше того, як один термін співвідноситься з іншими, взаємодіє з ними? Як певний термін відповідає концептуальним засадам того чи іншого літературного явища? Чи видозмінюється змістовне наповнення терміну одночасно зі зміною концептуальних засад теоретико-літературного плану?

Адже ще нещодавно термін "ідея", який змістовно визначався як вирішення поставленої в творі проблеми, мав досить суттєве уточнення: йшлося про існування ідеї-помилки, ідеї-питання та ідеї-рішення. За умов домінування однієї художньо-естетичної системи, в основі якої знаходилися цілком певні ідеологічні, соціально-політичні та філософські постулати, такий поділ практично сприймався як цілком природне явище. Але те, що могло існувати і вважатися природним за одних умов, в інших умовах сприймається як нонсенс. Адже якщо ми говоримо "ідея-помилка", то постає питання: з чийого погляду? Якщо – "ідея-рішення", то знову-таки – яку позицію можна вважати беззаперечною? Інакше кажучи, те, що відповідало вимогам однієї системи теоретико-термінологічних координат, навряд чи могло бути істинним для зовсім інших теоретико-термінологічних побудов; адже будь-яка система теоретико-термінологічних координат має свою власну концептуальну основу. Проте така концептуальна основа завжди є і буде вторинною по відношенню до філософських, соціально-політичних, релігійних. Інакше кажучи, світоглядних позицій, які існують в реальному житті і впливають на становлення, розвиток і змістовне наповнення відповідних систем термінів. Отже сьогодні, як ніколи раніше, гостро постало питання про існування різних терміносистем, про причини та шляхи їх виникнення і функціонування.

Але насамперед необхідно з'ясувати змістовне наповнення самого поняття – терміносистема. Адже в існуючих вітчизняних словниках є статті, присвячені терміну, термінології, а от терміносистемі, на жаль, спеціальні статті не присвячуються.

Вважаємо, що **терміносистема** – система понять, які найповніше виражають і відображують художньо-естетичну сутність певного літературного явища і об'єднані навколо певної концепції; а тому розкривають якнайповніше і саме літературне явище, і концепцію, на якій базуються і яку деталізують та конкретизують. Інакше кажучи, терміносистема – це система кодових знаків, які дозволяють розпізнати самотність і самотність певного літературного феномена. Так, наприклад, метазнаками терміносистеми модернізму є міфема, міфологема, екзистенція, потік свідомості тощо. А метазнаками терміносистеми епічної драми є епізація, ефект очуження, сонг, дидактизм тощо.

Тобто терміносистема може охоплювати як ряд літературних явищ, об'єднаних у певний літературний напрям (модернізм, як відомо, вбирає в себе цілий ряд літературних шкіл, об'єднань, угруповань), так і бути обмеженою одним значним за своєю суттю літературним феноменом (у нашому випадку – епічна драма).

Причому, наголосимо, не від кількості метазнаків залежить існування і теоретична вага тієї чи іншої терміносистеми, а від їх фундаментальної значимості для визначення художньо-естетичної неповторності певного літературного явища. Отже, будь-яка терміносистема є вторинною і по відношенню до літературного феномену, на базі якого вона виникає і практика якого є основою для становлення "нових" і переосмислення "старих" (тобто вже існуючих) термінів.

Це дає підстави говорити про ще одну особливість структури будь-якої терміносистеми. Справа в тому, що в кожній терміносистемі, як вже зазначалося, є знакові терміни і загальновживані. Знакові – це такі, які несуть на собі основне смислове навантаження певної терміносистеми. Вони, так би мовити, відповідають за неповторність обличчя певної терміносистеми, його концептуальну індивідуальність. Але поруч із такими знаковими термінами можуть існувати й інші, які покликані створити, скажімо, термінологічний простір певної терміносистеми. І такий термінологічний простір створюється часто за допомогою як уже відомих, так і загальновживаних термінів. Так, наприклад, коли йдеться про епічну драму, то одночасно зі знаковими термінами (ефект очуження, епізіція, сонг і т.д.) у цій терміносистемі існують і інші, загальновідомі, а саме: катарсис, мімесіс, сюжет, протосюжет тощо. І такі терміни прийшли до терміносистеми епічної драми з іншої, аристотелівської.

Але саме така міграція термінів відбиває одну з проблем, яка висунута на порядок денний самою практикою становлення і творення терміносистем, а саме: термін-мігрант приходить у нову для нього терміносистему не в своїй першородній, попередній якості, не в своєму вже усталеному смислому наповненні, а в зміненому, адаптованому до нових умов вигляді. Так, якщо катарсис у системі аристотелевих координат означав очищення через жах і співстраждання до трагічної долі героя від подібних афектів і передбачав насамперед емоційне очищення реципієнта (як і самого героя), то в брехтівській системі художньо-естетичних цінностей той самий термін катарсис одержує дещо інше, адаптоване до художніх засад епічної драми наповнення. Катарсис за Б.Брехтом покликаний сприяти очищенню через здивування й цікавість (інтерес) до того, що відбувається в драматичному творі. У результаті такий катарсис направлено передусім на очищення інтелекту людини, що сприймає акт мистецтва. Очищення ж героя (як наприклад, матінки Кураж або ж Галілео Галілея з відповідних драм Бертольта Брехта) взагалі не відбувається.

Інакше кажучи, терміносистеми в літературознавчому загалі не існують ізольовано одна від однієї, а взаємодіють, впливають одна на одну, утворюючи при цьому єдину макротерміносистему, яка, як і космос, має тенденцію до безмежного розширення. Така макротерміносистема є невичерпною, оскільки її необмеженість і невичерпність обумовлені безкінечністю розвитку самого мистецтва слова. І кожне нове явище, що з'являється і ще з'явиться в літературі, буде неминуче породжувати нову терміносистему, збагачуючи тим самим термінологічний загал. Адже ще нещодавно літературознавство говорило про модернізм як про новітній набуток літератури ХХ століття, а сьогодні вже всерйоз і глибоко вивчає постмодернізм, прагнучи окреслити його термінологічні кордони.

Проблема адаптації однієї системою термінів, які зародилися і сформувалися в іншій системі, залишається літературознавчо значимою. І ця проблема має щонайменше два аспекти. Перший із них пов'язаний, як уже зазначалося, з міграцією термінів із однієї художньо-естетичної системи до іншої, або використання одного й того ж терміну в різних художньо-естетичних контекстах. Адже мімесіс за Платоном досить суттєво відрізняється від мімесіса у Арістотеля. Якщо перший вважав, що мімесіс передбачає наслідування наслідуваному, то другий – наслідування життю. І такі два трактування одного й того ж терміну відбивали, як відомо, два принципово різних походи до вирішення однієї і тієї ж проблеми – естетичного відношення мистецтва до дійсності. А це, в свою чергу, пояснювало існування у мистецтві двох різних моделей перетворення об'єктивної реальності на реальність художню: деформованого й життєподібного. Отже, існування терміна-мігранта не можна розглядати в його ізольованості, а лише і виключно у його взаємозв'язку з термінологічним оточенням, яке впливає на такий термін-мігрант і наповнює його новим змістом. Це і буде реалізацією адаптаційних процесів, які визначають існування певного терміну в іншій терміносистемі.

Але адаптація терміну до умов існування іншої системи має ще один аспект, а саме: суттєвим є ступінь адаптації певного іншомовного терміну до тієї чи іншої національної мовної традиції. Процес цей також є закономірним, хоча має свої власні нюанси, а іноді провокує появу певних казусів. Так наприклад, ще у 16 столітті Лаврентій Зізаній у російське літературознавство ввів такі поняття, як трохей, пиррихій, ямб. Це було зроблено Лаврентієм Зізанієм, як відомо, у праці "Грамматика" (1596) в розділі "О метре". І в цьому ж розділі він знайомить читача з поняттям про "ногу" [1: 13]. Зрозуміло, що в даному випадку йдеться про "стопу", але показовим є інше: дослівний переклад терміну з однієї мови на іншу не завжди є доречним і виправданим.

Є й інший аспект проблеми адаптації і застосування, так би мовити, "чужих" термінів, а саме: чи є такою вже нагальною потреба застосовувати іншомовний термін, якщо існує рівноцінний відповідник у рідній мові? Адже поняттю "метакластер" відповідає "група метазнаків", "концепту" – "погляд", "позиція", "регулятивний" – "направляючий" тощо. Адже це так хрестоматійно зрозуміло: термін повинен відповідати правилам тієї мови, в якій функціонує [2:561]. Іще: чи не тому, що термін із одного мовного національного середовища часто без корекції переноситься в інше національне мовне оточення, у різних національних літературних школах різні явища позначаються одним і тим самим терміном? Але, і це також загальновідомо, термін має бути однозначним. Багатозначність його не може не призвести до літературознавчих казусів, а то й до літературознавчих непорозумінь. Не випадково сьогодні в літературознавчих розвідках при застосуванні певного терміну прийнято пояснювати його розуміння автором літературознавчої праці. А це свідчить вже про певну тенденцію застосування термінів; тенденцію, яка не може не викликати занепокоєння. Адже, наголосимо ще раз: конкретний термін є складовою часткою певної терміносистеми, а тому шляхи адаптації його до іншомовного контексту є обмеженими – суто мовні процеси не можуть впливати на змістовне наповнення терміну в іншому мовному середовищі. Зміна змістовного наповнення терміна-мігранта, може, на нашу думку, відбуватися лише під впливом принципів концептуальних засад нової терміносистеми, до якої потрапляє такий термін-мігрант.

Нарешті, коли мовиться про терміносистеми, йдеться одночасно і про те, що необхідно при їх оформленні враховувати історико-культурні умови виникнення тієї чи іншої термінологічної спільноти. Інакше кажучи,

будь-яка терміносистема історико-літературно й історико-культурно обумовлена, вона вбирає в себе мистецький досвід певного часу й певного літературного простору. Чи не тому можна говорити про наявність терміносистем різних історико-літературних епох – бароко, класицизму, романтизму тощо. Чи не тому можна розмірковувати над більш локальними літературними явищами, що народжують відповідні терміносистеми, в яких, немов у дзеркалі, відбивається рух художнього досвіду людства, поступове проступання мистецтва слова із вчора в сьогодні, а із сьогодні в прийдешній мистецький світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. История русского литературоведения. – М., 1980. – 348 с.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001. – 634 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Чирков А.С. Терминосистема как теоретико-литературная проблема.

В статье определяются основные смысловые параметры терминосистемы, а также сущностное наполнение термина; намечены пути возникновения терминосистем, принципы и условия их формирования.

Chyrkov O.S. Terminological system as a theoretical and literary problem.

Basic semantic parameters of the terminological system are determined in the article as well as the subject-matter of the term. The ways of origin of terminological systems, the principles and conditions of their formation are also outlined.